

TATARCA-RUSÇA İLİŞKİLERİNDE GERİ DÖNEN ALINTILAR

Mustafa ÖNER*

0. Genel Dil Biliminde “geri dönen alıntı” veya “geriye alıntı” (*reborrowing*) denen sözler, çok sıkı tarihsel ilişkileri bulunan diller arasında görülmektedir. Kaynak bir dilden başka bir dile geçen bu sözler farklı bir biçim ve farklı bir anlam kazanarak geri gelmişlerdir. Dilbilimciler bu süreci anlatmak için şu sözlerin yolculuğunu örnek verirler: Fransızca *biftek*, İngilizce *beefsteak* sözünden gelir; oysa İngilizcede bu yemek için kullanılan *beef* “sığır eti” sözünün aslı ise Normandiya Fransızcasıdır (krş. Fr. *bœuf* “sığır”). Yine Yunanca *kinima* (κίνημα) “hareket” kökeninden adlandırılan Fransızca *cinema* “sinema” sözünün bu anlamı ve biçimiyle Yunancaya (σινεμά) geçmesi de “geriye alıntı” örnekleridir. (wapedia.mobi/en/Loanword).

Türkçede Arapça kökenli bir kelime olan *kahve* (< Ar. kahva) XVI. yy. başlarından beri tanınmaktadır. Bir yüzyıl sonra da tüccarlar aracılığıyla Batı Avrupa’ya taşınan kahve ve kahvehane geleneği, biçim değiştirerek XX. yüzyılda Türkiye’ye “kafeterya” bilgisiyile ve yeni anlamında geri gelmiştir. Böylece Tü. *kahve* > Fr. *café* > Tü. *kafe* “kahve de dahil soğuk veya sıcak içeceklerin ve pasta, sandviç türü yiyeceklerin sunulduğu dükkân” sözü de bir geriye alıntı (*reborrowing*) olmuştur.

1. Burada geriye alıntılar bağlamında söz konusu edeceğimiz Tatarca-Rusça ilişkileri, *Tatar* adının bölgedeki Türk kökenli kavme ad olmasından (*etnogenez*) daha eskidir.

Slavların ilk defa tarih sahnesinde görülmeleri, Balkanlarda ve Bohemya’da yerleşmeleri, ilk siyasî teşkilatlarını kurmaları ve etnik bakımdan değişmeleri Avar egemenliği altında olmuştur (Kurat 1987, 5). Bulgar ve Hazar dönemlerinde ise Rus etniğinin Türk uygarlığı ile iç içe meydana geldiğini vurgulamak gerekir (Karaağaç 1998, 370; Öner 2005). Bu sıkı ilişki, doğrudan doğruya Rusçanın ilk yazılı eserlerinde Türkçe söz varlığının yansımaları sonucunu vermiştir. Yaklaşık son 150 yıldır araştırılan Rusçadaki Türk kökenli alıntılar (*Türkizimler*) konusu bugün başlıca bir bilim disiplini hâlini almış durumdadır (Poppe, 1-5). Son olarak, Türkçenin komşu

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi.

dillerle söz alışverişlerini ilk kez bir araya getiren Prof. Dr. Günay Karaağaç'ın *Türkçe Verintiler Sözlüğü* kapsamında Rusçadaki 1500 kadar Türkçe alıntıyı tek tek incelediğini belirtelim (Karaağaç, 2008).

Rusçanın ilk yazılı metni sayılan *İgor Destanı* (*Slovo o polku İgoreve*) barındırdığı Türkçe alıntılarla çok ilgi çekicidir. F. E. Korş, P. M. Melioransky, S. E. Malov, A. Zajaczkowski ve nihayet K. H. Menges gibi bilginlerin bu metin üzerindeki çalışmaları büyük bir birikim oluşturmaktadır. Olcas Süleymanov gibi konuya eleştirci yaklaşan bazı yazarlar, yazım tarihi tartışmalı olan (XII. yy. veya XVI.yy) bu ilk Rusça metnin Türk diliyle iki dilli bir ortamda kaleme alındığını belirtmektedir (Süleyman, 13-29). Hangi ortamda kaleme alınmış olursa olsun Rusçanın ilk yazılı metninde bu kadar çok Türk-Tatar alıntısı dikkat çekicidir. Bu alıntılar da sadece *Kayala*, *Sula*, *İtil*, *Tmutarakan* gibi yer adlarında değil *gogol*, *bus*, *büri* gibi hayvan adlarında; *Hun*, *Hunov*, *Uğır*, *Ovar*, *Olber* gibi kavim adlarında; *kılıç*, *koriç*, *telega*, *yapança* gibi askerî terimlerde; *altın*, *arba*, *barış*, *denga*, *basma*, *bizmen*, *tovar* gibi ticari terimlerde de görülür (Halikov, 7-8).

Buna karşılık, Altın Ordu ve Tatar hanlıkları döneminin Türk destanlarında, devlet yazışmalarında, yüksek edebiyat eserlerinde Rusça alıntılara hiç rastlamıyoruz. Buna göre Tatarca-Rusça ilişkilerinin bu ilk döneminin Türk-Tatar kültürünün ve dilinin Rusça üzerindeki üstünlüğü ile geçtiğini belirtmek gerekir.

Kazan'ın Rus egemenliğine geçtiği 1552 tarihi, bu ilişkilerin de tersine dönüşünü başlatmış olmalıdır. Ancak Rus Çarlığı'nın asimilasyoncu işgali altındaki Müslüman Tatar toplumunun öz kültürünü korumak gayretiyle kendine kapanması dolayısıyla, Tatarlar üzerinde yabancılaşma etkisi çok sınırlı kalmıştır. Rus İmparatorluğunda yükselen bazı Tatar soylularının makam ve mansıp kazanmasıyla ve Ortodoks kilisesinin baskısı altında Hristiyanlaşan Tatar köylüleri ile sınırlı kalan bu yabancılaşma oranı, Tatarların edebiyat dilindeki Rusça alıntılarını da belli bir seviyede tutmuştur.

Cedit tarzı okulların geliştiği ve geleneksel eğitimin yanı sıra Rus okullarına gitme çılgırının da açıldığı XIX. yy. sonlarındaki edebiyat dilinde Rusça alıntılarının sayısı ve alanı sınırlıdır. Bu kuşağın öncülerinden olan ve medrese eğitiminin yanı sıra Rusça da öğrenen A. Tukay'ın şiirlerinde yüzde 3-4 oranında Rusça alıntı belirlenebilmektedir (Öner 2005, 650). Yine XIX. yüzyıl sonlarında bir edebî dil olarak gelişen Tatarcanın ansiklopedik sözlüğü *Lehçe-i Tatarî*'deki yedi bini aşkın söz varlığı içinde 20 kadar Rusça

Tatarca-Rusça İlişkilerinde Geri Döner Alıntılar

alıntı vardır. XIX. yüzyılda gittikçe modernleşen Rus toplumuyla iç içe yaşayan Tatarların, günlük hayatta kullanılan *buhgalter* “muhasebeci”, *butilka* “şişe”, *krandas* “vinç”, *poezd* “tren”, *vagzal* “gar” vb. teknik sözlerinin Rusçadan alıntı olması olağandır.

Sovyet Devrimine kadar Rus ve Tatar toplumlarının iç içe yaşamaları sonucunda gelişen Tatarcadaki bu Rusça alıntı oranı, Stalin döneminden sonra, yüzde 15 düzeyini bulmuştur (Öner 2005, 651). XX. yy. başlarında çağdaşlaşmak için Rusça öğrenmek isteyen Tatar toplumu içinde bugün Rusça bilmeyen Tatar kalmamıştır. Bugün tam aksine, Tatarca bilmeyen Tatarlar için ana dilini geri kazanma veya koruma politikaları uygulanmaktadır.

2. Burada Tatar yazı dilinde epeyce yüksek bir orana sahip olan Rusça sözler arasından geriye alıntı (*reborrowing*) türünden olanlarına dikkat çekmek istiyoruz. İnceleyeceğimiz sözler, Rus edebiyat dilinde yüzyıllardır kullanılıp Rusçanın ses ve anlam yapısına uyum sağladıktan sonra Tatarcaya geri alıntılanan söz varlığından seçilmiştir.

***bergamot** < Rus. *bergamót* “beyarmudu, bir armut türü” (Dmitriev 529; Fas. I, 151; Şip. 78; Karaağaç 106) < Tü.-Tat. *beg armut(ı)*.

[*Bergamot: Nerv sistemasın tınıçlandıra, stressni bêtëre, bronhit hem salkın tigende yardım ite, üzñçelëklë işë bar. Gimnaziya Gazetesi: gazeta. tgm1. edusite. ru/9/kinash. htm*]

***karandaş** (TRS 230; TTAS 234) < Rus. *karandâş* “kurşun kalem” (Dmitriev 559; Fas. II, 192; Şip. 166; Karaağaç 448) < Tü.-Tat. *kara+taş*.

[*Çeyden soñ minëm tégë tanışlarımã kışë kildë. Hat yazamsıñ dip kegaz, karandaş kitërdëler. Ayaz İshaki, Zindan*]

***kazna** (TRS 208; TTAS 221) < Rus. *kazna* “devlet kasası, hazine” (Dmitriev 535; Fas. II, 160; Şip. 150; TMEN 1485; Karaağaç 362) < Tü.-Tat. *hazine*.

[*Alarga kazna akça tülemy, alar patşa hezretlerëññ de söyëklë balaları tügël, megrifetke bulgan ihtiram, başkalarga da dönyanı tanıtuv hissi alarnı alga eydegen. (G. Ahunov, İdil Kızı)*]

***kiosk** ~ **kioska** (TRS 257; TTAS 254) < Rus. *kiósk* “kulübe; dükkân, büfe” (Dmitriev 537; Fas. II, 235; Şip. 182; Karaağaç 536) < Tü.-Tat. *köşk*.

[*Gazet jurnallarnı kiosktan satıp alabız, çönki ul basma oşamasa, başka vakıtta ikëñçesën alıp ukıysıñ. (Azatlıq Radiosı// azatliq.org)*]

***saray** (TRS 469; TTAS 463) < Rus. *saráy* “ambar, kiler, serin ve kapalı yer; odunluk; depo; han” (Dmitriev 543; Fas. III, 560, 603; Şip. 278, 283; Karaağaç 730) < Tü.-Tat. *saray*.

[*Saray kapkası açık, anda kēteklēkten elē gēne yomırka salıp tōşken çuvar tavık tantana ite.* (R. Muhammediev, Utlı Taba Östēnde)]

***stakan** (TRS 485; TTAS 481) < Rus. *stakán, stokán, dostakán* “ağaç kepçe, çanak; bardak; fincan” (Fas. III, 743; Şip. 126, 289; Karaağaç 856) < Tü.-Tat. *tustugan ~ tostogán* > Rus. *tost* > *tost*; *tost küiter-* “kadeh kaldırmak, kadeh üzerine nutuk söylemek” (TRS 547; TTAS 551).

[*Bundan soñ ikē-öç ıstakan sıyışlı ağaç savıt bēlen □aynap suvıngan şulpa bire başladılar.* (Galimcan İbrahimov, Kazak Kızı)]

*Tuydan kaytıp kile idē alar,
Tostlar tulı bulgan, küresēñ,
Ava-tüine cırlap ciberdēler
Siskendēřep Kaban tiresēñ.* (Hesen Tufan)

***mayak** (TRS 366; TTAS 360) < Rus. *mayak* “sembol, kararlaştırılmış bir işaret; ışık kulesi, deniz feneri, sinyal” (Dmitriev 561; SKES 328b; Karaağaç 92) < Tü.-Tat. *baydak ~ bayrak*.

[*Yanıp kalsın gomrēñ, mayak bulıp / Üzēñnen soñ kilgen buvinga.* (Musa Celil)

*Mayakta, fonarda, şemdelde
Yörekkey mayların yaga ul,
Yörekkey mayların...* (Hesen Tufan)]

***tamojnya** (TRS 513; TTAS 513) < Rus. *tamojnya* “gümrük; gümrük vergisi” // *tamojnik* “damgacı; vergi tahsildarı” (Dmitriev 545; Fas. I, 499; IV, 18; Şip. 305; Karaağaç 224) < Tü.-Tat. *tamga*.

[*Ozaklamıy Tatarstan tamojnyasında kinologlar hēzmetē eşliyi başlayaçaq. Tamojnyanın dürt ayaklı hēzmetkerlerēñ saylaganda sizēmlev seletē ayırucha köçlē bulgan spaniel, retriver hem labradorlarga östēnlēk birēleçek.* (Vatanım Tatarstan 16.09.2009)]

***tovar** (TRS 543; TTAS 545) < Rus. *továr* “mal”; // *taváriş* “davarcı; arkadaş, yoldaş” (Dmitriev 546; Fas. IV, 67, 68; Şip. 321; Karaağaç 228) < Tü.-Tat. *tavar*.

*Cihanda, sanki, bēř satlık tovarsız,
İmamnar kayda avdarsa — avarsız.* (Abdullah Tukay)

Tatarca-Rusça İlişkilerinde Geri Dönen Alıntılar

Kullanuçılar hokukların yaklav turındaǵı zakonniñ 10. maddeseǵ buyınça satuçı kullanuçıǵa tovarlar turında aları dörës saylav mömkinlęǵen te'emin itüçë dörës hem tulı meǵlümat birërge tiyëş. Tovar beyelerë şulay uk tovar turındaǵı meǵlümatka këre. Beyeler sumnarda kürsetëlërge tiyëş. (www.tatmedia.com/tat/news/show204950)

Sonuç olarak; burada anılan geri alıntılar, Tatarca-Rusça ilişkisinin yüzyıllar boyunca oluşan ve birbirini etkileyen köklü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dünyaca ünlü Sergei V. Rahmaninov veya Nikolay Rimskiy-Korsakov gibi müzik adamlarının, Rus toplumu içinde yükselen Türk-Tatar asıllı büyük Rus sülâlerinden yetişmesi gibi, söz konusu geri alıntılar da Türk-Tatar kökeninden çıkıp Ruslaşarak geri gelmişlerdir. Burada örneklenen *karandaş, kazna, stakan, tamojnya, tovar* gibi sözcükler Rusçanın köken sözlüklerinde Türk- Tatar alıntısı (Türkizm) olarak belirtilirken, Tatar söz varlığında ise Rusça alıntılar olarak kayıtlanmıştır.

Kaynaklar:

- Baskakov N. A. (1997) Türk Kökenli Rus Soyadları (Çev. Samir Kazımoǵlu) Ankara: "Türk Dil Kurumu".
- Dmitriev, N. K. (1962) Stroy tyurkskih yazıkov: *O tyurkskih elementah russkogo slovaryä*. Moskva:"Akademiya NAUK SSSR" 503-567.
- Halikov, A. H. (1995) Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülâle (Çev. M. Öner) İstanbul: "Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı".
- Karaaǵaç, G (1998) Türkçenin Komşularıyla İlişkilerine Genel Bir Bakış. *İÜ. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Cilt XXVIII, 359-406.
- Karaaǵaç, G. (2008) *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara:"TDK".
- Kurat, A.N. (1987) *Rusya Tarihi –Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara.
- Melioranskiy P. (1904) Turetskie elementi v yazıke "Slove o polku İgoreve". (http://altaica.ru/LIBRARY/AN_SSSR/melior1.pdf)
- Öner, M. (2005) Türkçe-Rusça İlişkilerine 1552 Dönüm Noktasından Bir Bakış. *Uygurlardan Osmanlıya Şinasi Tekin'in Anısına*, İstanbul: "Simurg" 647-656.
- Poppe, Nicholas Jr. (1971) *Studies of Turkic Loan Words in Russian*, Wiesbaden.
- Süleyman, O (1992) *Aziya*, (Haz. Kamil Veliyev, Fikret Türkmen, Mustafa Öner) İstanbul: "Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı".
- TRS (1966) *Tatarsko-russkiy slovar'* (Red. G. S. Emirov, A. Ş. Esedullin, U. Ş. Bayçura, Ş. S. Hanbikova) Moskva: "Akademiya NAUK SSSR"
- TTAS (2005) *Tatar tëlñeñ añlatmalı süzlęǵë* (Red. F. A. Ganiev) Kazan: "Matbugat Yortı".
- Vorontsov V. A. (2006) *Skrıtie i yavnie tyurkizmi v "Slove o polku İgoreve"*. Kazan:"Institut istorii AN RT".

Mustafa ÖNER

Yunaleeva, R. A. (2005) Tyurkizmi v russkoy klasitse (Slovar' c tekstovimi illustratsiyami) Kazan: "Taglimat".